

به نام خالق زیباییها

وزارت اطلاعات و امور عمومی ایران
توسط سازمان اسناد و کتابخانه ملی

۴۹۲۰۷

دانشگاه الزهرا

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته نقاشی

عنوان:

بررسی نقوش سفالین دوره سلجوقی

استاد راهنما:

تئوری : دکتر زهرا رهنورد

عملی : ایراندخت محمص

استاد مشاور:

تئوری : دکتر ابوالقاسم دادور

عملی : دکتر زهرا رهنورد

دانشجو

اعظم قویدل

بهمن ماه ۱۳۸۱

۱۳۸۲ / ۱۶ / ۲۰

۱۳۸۲ / ۱۶ / ۲۰

وزارت اطلاعات آران علی بن
تیمسپداران

۴۹۲۰۷

خدا را سپاس می گویم که به من این نعمت را ارزانی داشت تا از باغهای سرسبز علم و دانش توشه ای دیگر بردارم و از چشمه سارهای زلال و گوارای عشق و هنر جرعه ای دیگر بنوشم .

تقدیر و سپاس خداوندی را که لطف او همواره یاریم نموده تا در راه آنچه می خواهم . گه بردارم .

با تشکر و قدردانی از زحمات اساتید محترم سرکار خانم ایراندخت محمص و دکتر زهرا رهنورد و دکتر ابوالقاسم دادور و کنیه اساتیدی که در طول دوران تحصیل یاریم نمودند .

با تشکر و قدردانی از زحمات پدر و مادری که خالصانه مرا در رسیدن به هدف خویش یاری نمودند .

چکیده

سفال که از دست ساخته های پیشینیان است، در سیر تحول خود از دیر باز تاکنون، نقشهای بسیاری را پذیرفته و در روند تکاملی خود، همواره سطح صاف و شکننده آن وسیله بیان تخیلات و احساسات درونی هنرمند بوده است. از آنجا که ایرانیان دارای هنر و فرهنگی اصیل و ریشه دار می باشند، هنر آنان فر گیرنده همه آن چیزهایی که در زندگی روزمره با آن ارتباط دارند و بدین دلیل در ساخت و طراحی ظروف و تزئین آن همواره به عنصر زیبایی و کمال توجه داشته اند. استفاده از نقوش گیاهی، حیوانی، هندسی و انسانی بر روی سفالینه های پیش از تاریخ، اوایل اسلام و دوران اسلامی همواره متداول بوده و هر یک از این نقوش جهت تزئین، یا انتقال پیام بر روی سفال به تصویر در آمده اند.

رساله حاضر، پژوهشی است در باب نقوش سفالین دوره ساسانی و در آن به بررسی نقاشیهای روی سفالینه های آن دوران خواهد پرداخت. این نقوش بیانگر باورها، اعتقادات و نحوه زندگی اجتماعی مردم آن دوران و به لحاظ زیبایی شناسی از شاهکارهای هنر نقاشی در دوران اسلامی است.

در این پژوهش علاوه بر بررسی تاریخ و اوضاع اجتماعی دوره سلجوقیان و نقش آنان در رشد و گسترش فرهنگ و هنر ایرانی، نقوش ظروف سفالین این دوره معرفی و مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

پیشگفتار

آثار هنری ایران به لحاظ زیبایی شناسی، همواره مورد توجه کاوشگران و محققان کشورهای دیگر قرار گرفته، در این میان اشیاء کاربردی که با استفاده از نقوش گوناگون تزئین شده، دارای جایگاه ویژه ای است.

هنر ایران از دیر باز وسیله ای جهت ارتباط هنرمند با افراد مختلف جوامع انسانی بوده و استفاده از نقوش و خطوط در طراحیها در هر زمان و دوره خاص برای بیان مضرب و منظور خاصی بکار رفته است.

نقاشیهای روی سفال نیز، همواره علاوه بر تزئین، گاهی معنا و مفهوم خاصی را بر روی این سطح شکننده به تصویر در آورده است. صراحت هنرمند ایرانی در بیان احساس درونی خویش و عدم توجه او به طبیعت گرائی سبب ایجاد آثاری شده که به هنر جلوه ای نمادین و رمز آمیز می بخشد. هنرمند ایرانی با استفاده بجا و مناسب از تخیلات و باورهای درونی و اعتقادات خود نقوشی را بر روی ظروف سفالین به تصویر می کشد که هر یک در جایگاه خود قابل بررسی است. سفالگران ایرانی با استفاده از سطحی ترین و ابتدائی ترین ابزار و نقوش با استفاده از تزئینات گیاهی،

هندسی ، انسانی ، حیوانی و گاه ترکیبی از آنها آثاری را خلق کرده که اینک زینت بخش موزه ها و مایه ابهت و افتخار ایرانیان است . پژوهش و تحقیق بر روی این نقوش به لحاظ ساختار ، موضوع و ... راهگشای مؤثری در ایجاد سبکهای هنری جدید با حفظ دستاوردهای هنری ایران گذشته است . اهمیت دوران سلجوقی در پایه گذاری مینیاتور ایرانی نیز از علل گرایش به بررسی این موضوع بوده است . جهت انجام این پژوهش ابتدا به موزه ها و کتابها و مجلات مربوط به دوره اسلامی رجوع شده است . شیوه پژوهش به صورت کتابخانه ای و میدانی انجام شده و در شیوه میدانی با مراجعه به موزه رضا عباسی و موزه هنرهای ملی ایران و عکسبرداری از آثار موجود ، اطلاعات و منابع لازم جهت بررسی این ظروف جمع آوری گردیده است . لازم به توضیح است که مقداری از منابع و عکسهای ارائه شده در رساله در هیچیک از کتابهای قابل دسترسی موجود نمی باشد .

آنچه که مسلم است هرگز نمی توان ادعا کرد که تمامی راه پیموده شده است . این رساله گام کوچکی است در راه رسیدن به شناخت رمز زیبایی نقش های ایرانی . همچنان راه درازی در پیش است و این گام تنها آغاز راه .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : پیشینه تاریخی سلجوقیان
۱	مقدمه
۵	غلبه عنصر ترک در ایران
۶	حکومت ترکها در ایران
۶	خاستگاه‌های سلجوقیان
۱۰	چگونگی تأسیس امپراتوری بزرگ سلجوقیان
۱۴	شعب سلاجقه
۱۵	سلاطین بزرگ سلجوقی و فتوحات آنان
۳۰	ویژگیهای مهم حکومت سلجوقیان
۳۵	پایتختها و مراکز مهم هنری سلجوقیان
	فصل دوم : بررسی اوضاع اجتماعی ایران در دوران سلجوقی
۳۷	نتایج فتح ایران به دست سلجوقیان
۴۳	ادیان و مذاهب
۴۵	سلاجقه و خلافت بغداد
۴۷	نحوه اداره ممالک تحت سلطه
۴۸	نهادهای حکومت

فصل سوم : مروری بر وضعیت ادبیات ، فرهنگ و هنر در دوران سلجوقی

۵۳ زبان و ادب پارسی

۵۶ وزرئی فرهنگ پرور دوران سلجوقی

۵۹ وضعیت علوم و مراکز تعلیم

۶۰ مدارس نظامیه

۶۱ نظامیه بغداد

۶۲ تصوف و عرفان

۶۷ شعرای معروف

۶۹ هنر در دوران سلجوقی

فصل چهارم : بررسی سفالینه های اوایل اسلام

۷۴ تاریخچه سفال

۷۸ سفال دوره ساسانی

۸۰ نقوش تزئینی دوره ساسانی

۸۲ سفال اوایل اسلام

۸۵ دورانهای مهم تاریخ ظروف سفالین

۸۵ دوران قدیم

۸۵ ظروف سفالین بی لعاب

۸۷ ظروف سفالین لعابدار

۹۱	ظروف سفالین به سبک چین
۹۲	تقسیم بندی سفالهای اوایل اسلام بر اساس تکنیک
۹۲	تزئین برجسته و لعاب یکرنگ
۹۳	تزئین بریده و لعاب چند رنگ
۹۴	سفال با تزئین نقاشی شده
۹۶	سفال با نقاشی زیر لعاب
۹۷	ویژگیهای سفال نیشابور
۱۰۱	سفال با نقاشی جلادار
۱۰۲	کتیبه های سفالینه و کاشی
	فصل پنجم : سفالگری در دوره سلجوقیان
۱۰۵	ویژگی های سفال سنجوقیان
۱۱۱	تقسیم بندی سفالها بر اساس شهرها و مراکز ساخت
۱۱۱	سفال کردستان
۱۱۳	سفال مازندران
۱۱۴	سفال شهر ری
۱۱۶	۱- لاجوردینه و فیروزه فام
۱۱۷	۲- ظروف سفالین با لعاب زرین فام (مشهور به طلائی)
۱۱۹	۳- ظروف مینائی
۱۲۱	سفال کاشان

- ۱۲۴ ۱- ظروف سفالین بی لعاب
- ۱۲۴ ۲- ظروف سفالین زرین قام
- ۱۲۷ ۳- ظروف سفالین با نقش مشکی
- ۱۲۸ ۴- ظروف مینائی
- ۱۳۰ سفال ساره
- ۱۳۰ ۱- ظروف آبی رنگ
- ۱۳۰ ۲- ظروف طلائی
- ۱۳۱ ۳- ظروف مینائی
- ۱۳۲ سفال نیشبور
- فصل ششم : نقاشی دوران سلجوقی
- ۱۳۵ مکتب سلجوقی
- ۱۴۲ ریشه های مکتب سلجوقی
- ۱۴۳ ۱- زرتشت
- ۱۴۴ ۲- سغدین
- ۱۴۵ ۳- بودائین
- ۱۴۶ ۴- مانوین
- ۱۵۰ ۵- اسلاد
- ۱۵۳ نسخه های خطی دوران سلجوقی
- ۱۵۴ التریاق

۱۵۵	آغانى
۱۵۶	آواص الاشجار
۱۵۶	كليله و دمنه
۱۵۷	مقامات حريرى
۱۵۸	تاريخ البيرونى
۱۵۹	مفيد الخاص
۱۶۰	سمك عيار
۱۶۱	طب جالينوسى
۱۶۲	ورقه و گلشاه

فصل هفتم : بررسى نقوش سفالينه هاى دوره سلجوقى

۱۶۵	ظروف سفالين نيشابور
۱۶۶	كاليگرافى
۱۶۹	نقوش گياهمى
۱۷۱	نقوش حيوانى
۱۷۵	نقوش انسانى
	ظروف سفالين دوره سلجوقى
۱۸۰	نقوش تزئينى :
۱۸۰	۱- نقوش هندسى
۱۸۱	۲- نقوش حيوانى

۱۸۴	۳- نقوش انسانی
۱۸۹	نقوش نمادین
۱۸۹	۱- درخت زندگی
۱۹۴	نقش اسب سوار
۲۰۰	مراسم آئینی
۲۰۵	نتیجه
۲۱۳	مجموعه تصاویر
۲۶۳	فهرست تصاویر
۲۷۰	فهرست منابع تصویری
۲۷۲	فهرست منابع و مآخذ
۲۷۷	گزارش پروژه عملی
۲۸۰	تصاویر پروژه عملی
۲۹۱	ترجمه چکیده به زبان لاتین

فصل اول

پیشینه تاریخی سلجوقیان

مقدمه

ظروف سفالین از دورانهای گذشته، وسیله‌ی ساده و مناسب جهت بیان تخیلات، اعتقادات و باورهای مردم زمان خود با استفاده از نقاشی و ساخت و پرداخت نقوش بوده است.

اولین سفالها در نهاوند کشف شده و در دوره هخامنشی دیوارهای آجری را با طبقه‌ای از لعاب می پوشانند. در دوره ساسانیان ظروف بدون لعاب و لعابدار با لعابهای آبی یا سبز کم رنگ وجود داشته است. و کنده کاری روی طلا و نقره، زمینه کنده کاری روی سفال را فراهم می کند. نقوش و اشکال دوره ساسانی به دوران بعد انتقال می یابد و اولین نهضت سفال سازی در دوره سامانی و دوره دوم رادوره سلجوقی می دانند.

سفال در دوره ساسانی پیشرفت چشمگیری نداشته و بر روی سفال از خطوط موازی به صورت پرنده، نقش هندسی، برگ، گل نیلوفر و نوشته هایی به خط پهلوی ساسانی استفاده می شده است.

برگ نخل، حیوانات اسطوره ای، نقش اسب سوار، گاو بالدار، پرندگانی که بر گردن آنها نوارهای زمان ساسانی بسته اند، خروس، سگ بالدار، نقش درخت مقدس با دو سوار. سواران با پرنده ای در بالای سر آنان، پرندگان روبروی هم یا پشت به هم و تصاویر انسان از عناصر آرایش ساسانی است که با تغییراتی به دوره اسلامی و سپس دوره سلجوقی انتقال می یابد.

در دوره اسلامی با ساخت ظروف زرین فام نقش جانوران و موضوعات افسانه ای و اسطوره ای بر روی ظروف پدیدار می شود .

در دوره سلاجقه که یکی از ادوار بسیار مهم در تاریخ هنر دوران اسلامی است ، فن سفالگری به نهایت اعتلا و شکوفائی خود می رسد و نقوش سفالینه ها با بهره گیری از عناصر تزئینات قبل از اسلام و پس از آن به شاهکارهای هنری تبدیل می شود . در دوران سلجوقی رشد فرهنگ و ادبیات و نحوه اعتقادات و باورهای مردم در نقاشیهای این دوره تاثیر گذارده و بسیاری از فنون و رموز نگارگری ایرانی در این دوره ابداع و مورد استفاده قرار می گیرد ؛ به نحوی که تکامل این ابداعات ارزشمند را در نگاره های دوران بعد از سلاجقه نیز می توان دید . هدف از انتخاب موضوع بررسی نقوش سفالینه های دوران سلجوقی شناخت نقش های ایرانی و یافتن دلایل توازن و زیبایی در آن ، همچنین یافتن رمز واقعی زیبایی هنر ایرانی و در نهایت ایجاد آثاری بر مبنای حفظ اصالت و ویژگیهای هنر ایرانی از راه غور و تفکر در این نقش و نگارها بوده است . حفظ دستاوردهای هنری گذشتگان و بررسی زیبایی شناسانه نقاشیهای ایرانی نیز از ضروریات این پژوهش می باشد . پیش زمینه های تحقیقی در مورد این موضوع محدود و بر اساس یک نوع تقسیم بندی ساده واجمالی است ، لازم به توضیح است که پژوهش حاضر بر اساس فرضیات زیر به انجام رسیده است :

۱- نقش و نگارهای مورد استفاده هنرمند ایرانی در قبل از اسلام ، تاثیر واضح و آشکاری بر نقاشیهای دوران اسلامی داشته است .